

اساس نظریه اقتصادی کتابخانه

نوشته جیلون هالروید
ترجمه دکتر علی شکونی

۳۰۹

در سالهای اخیر تحقیقات زیادی در مورد ارتباط میان عوامل مختلفی که به اداره صحیح کتابخانه‌ها مربوط می‌شود به عمل آمده است. این تحقیقات به ویژه در زمینه کتابخانه‌های دانشگاهی بیشتر بوده است. آنچه در زیر می‌آید نتیجه یک بررسی است که معلوم می‌دارد چه عواملی کتاب و کتابخانه را جهت بهره‌گیری مردم سودمند و مؤثر می‌سازد. در این تحقیق روی سه موضوع تأکید می‌شود:

۱- انتخاب کتاب ۲- میزان کتاب ۳- بازدهی و سودمند بودن کتابها

در کتابخانه‌های عمومی و دانشگاهی، انتخاب کتاب همواره یکی از مشکل‌ترین بخش خدماتی را تشکیل می‌دهد چراکه مسأله بیشتر به جنبه‌های اقتصادی مربوط می‌شود و به هنگام انتخاب کتاب سئوالات زیر مطرح می‌گردد:

الف - با توجه به منابع مالی کتابخانه، کتابخانه چه نوع کتابهایی را تهیه کند تا حداکثر استفاده را به طبقه کتابخوان برساند.

ب - از هزینه‌های موجود که جهت تهیه کتاب اختصاص یافته است با چه روشهایی می‌توان

این مقاله قسمتهای انتخاب شده‌ای از بخش سوم کتاب زیر می‌باشد:

حداکثر استفاده را به دست آورد؟

ج - چگونه می توان به میزان سودمندی کتابها پی برد و با چه معیارهایی می توان این سودمندی را اندازه گرفت؟

در بررسی اساس نظریه اقتصادی کتابخانه، اقتصاددانان با توجه به تهیه و انتخاب کتاب برای کتابخانه های عمومی و دانشگاهی، افراد را به سه گروه تقسیم می کنند:

الف - افرادی که در صورت عدم تهیه کتاب از طرف کتابخانه آن را می خرند.

ب - افرادی که کتاب را نمی خرند اما در صورت عدم وجود کتاب مورد علاقه شان در کتابخانه، آن را از افراد دیگر به امانت می گیرند.

ج - افرادی که کتاب را نه می خرند و نه به امانت می گیرند.

در نظریه اقتصادی که کتابخانه ها را به مثابه یک سازمان اقتصادی می نگرد که نفع اقتصادی برای مردم جامعه دارد گفته می شود که اگر کتابخانه کتابهای مورد نیاز را تهیه کند، دو گروه اول به این شرح بهره مند می شوند:

گروه الف نفعی برابر قیمت کتاب می برد زیرا پس از تهیه کتاب از طرف کتابخانه مبلغی برابر قیمت کتاب پس انداز می کند یا به نیازهای دیگر زندگی اختصاص می دهد. گروه ب نیز علاقه مند به تهیه کتاب ورد علاقه خود است اما چون قیمت کتاب گران است نمی تواند آن را بخرد و کتاب را از افراد دیگر امانت می گیرد. به سبب علاقه مندی این گروه به کتاب، اگر فرض کنیم در صورتی که قیمت کتاب ۱۰٪ ارزان باشد حاضر به خرید خواهند بود به این نتیجه می رسیم که در صورت موجود بودن کتاب در کتابخانه، نفعی برابر ۹۰٪ قیمت کتاب می برند. گروه ج در صورت عدم تهیه کتاب به وسیله کتابخانه ها نفع اقتصادی عایدش نمی شود. اقتصاددانان به این نتیجه می رسند که هر اندازه قیمت کتاب در بازار گران باشد، در صورت تهیه کتاب به وسیله کتابخانه ها، نفع مادی مردم و طبقه کتابخوان و متخصصین بیشتر می شود. میزان امانت، گرفتن یک کتاب از کتابخانه که به وسیله افراد مختلف صورت می گیرد ارزش اقتصادی کتاب و نفع مادی حاصل برای طبقه کتابخوان را نشان می دهد زیرا تعداد افرادی که کتاب از کتابخانه به امانت می گیرند (گروه الف و ب)، در صورت عدم وجود آن در کتابخانه، مجبورند تحت شرایط مختلفی کتاب مورد نیاز خویش را بخرند. نتیجه می گیریم که نفع مادی که به سبب تهیه کتاب از طرف کتابخانه های عمومی و دانشگاهی عاید جامعه می شود، با قیمت کتاب و کثرت، امانت گرفتن آن بستگی دارد.

از طرفی با در نظر گرفتن نفع مادی حاصل برای جامعه، کتابخانه ها باید در دو راه تلاش کنند:

۱- بودجه سالانه خود را به حداکثر ممکن برسانند.

۲- در خرید کتابهای گران قیمت و مورد علاقه اکثریت کتابخوان اولویت قائل شوند.

موضوع دومی که در زمینه ارزش اقتصادی کتابخانه مورد توجه قرار می‌گیرد میزان و مجموعه کتابهایی است که باید جهت کتابخانه تهیه شود. لازم است گفته شود که تهیه بی‌وقفه همه کتابهایی که منتشر می‌شود نه از نظر مالی امکان‌پذیر است و نه استفاده از آنها عملی است. عده‌ای را عقیده بر این است که اگر کتابهای یک کتابخانه به طور مرتب افزایش یابد حتی علاقه‌مندترین خوانندگان نیز قادر نخواهند بود همه این مجموعه‌ها را مطالعه کنند. از طرفی نباید توسعه کتابخانه‌ها در یک مرز معین و محدود عملی گردد. مشکل این است که معیار و میزان قابل قبول مجموعه‌های کتاب تا چه حدودی باید باشد؟ یک نظریه اقتصادی به ما می‌گوید هر چیز خوبی چه کتاب باشد یا یک چیز دیگر، مثلاً یک بستنی، به مقدار معینی سود دارد و هر اندازه عوامل سود به آنها افزوده گردد مفید بودن کلی آنها بالا می‌رود اما بعد از یک مرحله معین، سود اضافی که به وسیله واحد اضافی داده می‌شود رو به کاهش می‌گذارد و شاید به مرحله‌ای برسد که واحد اضافی فرضی ما دیگر نه تنها سودبخش نباشد بلکه معکوس عمل نماید. به سخن ساده، دومین فنجان چای هرگز به اندازه اولین فنجان لذت بخش نیست.

این نظریه، برای اولین بار در زمینه کتابخانه‌ها به وسیله اس.سی. برادفورد^۱ رئیس یکی از کتابخانه‌های علوم امریکا عنوان شد. برادفورد به این واقعیت پی برد که در مرحله‌ای معین، استفاده از کتابها کاهش می‌یابد و این کاهش به میزان معینی مداومت دارد. این مرحله شاید یکی از مشکل‌ترین مراحل خدمتی کتابداران است که آنها را وادار می‌دارد تا بدانند در چه زمانی دیگر لازم نیست مطالب و نشریات اضافی به مجموعه کتابخانه افزوده شود. نظریه برادفورد می‌گوید که با کهنه شدن مطالب کتابها، استفاده از آنها تقلیل می‌یابد. در اینجا با دو موضوع روبرو هستیم: درجه‌بندی عنوان‌ها از نظر ارزشی که برای جامعه دارد و مدت زمانی که پاره‌ای از کتابها باید نگهداری شوند.

پی.اف. کل^۲ در این زمینه به آزمایش جالبی دست زد. او کار خود را از یک کتابخانه فرضی آغاز کرد که دارای ۲۰۰۰ جلد کتاب بود؛ این کتابها در زمانهای معین چاپ شده بودند. سئوالی که کل مطرح می‌ساخت این بود: کدام دسته از عنوان کتابها و نگهداری محتویات آنها در ذهن می‌توانند تعداد زیادی از مراجعین به کتابخانه را راضی سازند؟ آیا می‌توان محتویات ۲۰۰۰ عنوان کتاب را به مدت یک سال در ذهن نگهداشت، یا ۱۰۰ عنوان کتاب را به مدت ۲۰ سال؟ او متوجه شد که در این زمینه حدّ خوشبینانه حدود ۱۹۰ کتاب در ۱۱ سال است.

در اتحاد شوروی استالجاروف^۱ تصمیم گرفت که با ایجاد رابطه‌ای بتواند به میزان متوسط مجموعه کتابها دست یابد. وی ارتباط ساده‌ای را میان تعداد کتابها، تعداد کتابهای امانت داده شده، و تعداد خوانندگان ایجاد کرد و با استفاده از فرمولی که به دست آورد تا اندازه‌ای توانست میزان متوسط کتابهای کتابخانه‌ها را تعیین کند. در این فرمول فرض می‌کنیم که:

$$a = \text{تعداد امانت‌ها به ازاء هر جلد کتاب}$$

$$b = \text{تعداد امانت‌ها}$$

$$c = \text{تعداد کتابهای کتابخانه}$$

$$d = \text{تعداد خوانندگان}$$

$$e = \text{تعداد امانت‌ها به ازاء هر خواننده}$$

$$f = \text{تعداد کتابها به ازاء هر خواننده}$$

می‌توان گفت که تعداد امانت‌ها به ازاء هر جلد کتاب برابر است با تمام تعداد امانت‌ها تقسیم بر تعداد کتابهای کتابخانه یا $a = \frac{b}{c}$ اما می‌توان تعداد امانت‌ها و تعداد کتابها را به روش دیگری نیز نشان داد. تعداد امانت‌ها برابر است با تعداد خواننده‌ها ضربدر تعداد امانت‌ها به ازاء هر خواننده یا $b = dx e$ و تعداد کتابها برابر است با تعداد خوانندگان ضربدر تعداد کتابها به ازاء هر خواننده یا $c = dx f$ اگر این مقادیر را در معادله اصلی جاگذاری کنیم:

$$a = \frac{b}{c} = \frac{(a \times e)}{(d \times f)} = \frac{e}{f}$$

می‌توان گفت که تعداد امانت‌ها به ازاء هر کتاب برابر است با تعداد امانت‌ها به ازاء هر خواننده تقسیم بر تعداد کتابها به ازاء هر خواننده، یا به صورت دیگر، تعداد کتابها به ازاء هر خواننده برابر است با تعداد امانت‌ها به ازاء هر خواننده تقسیم بر تعداد امانت‌ها به ازاء هر کتاب $f = \frac{e}{a}$ بنابراین $a = \frac{e}{f}$ استالجاروف معتقد است هر نوع کوششی که جهت بهتر نشان دادن تعداد کتابهای کتابخانه صورت می‌گیرد باید با در نظر گرفتن استفاده‌هایی باشد که از هر جلد کتاب به عمل می‌آید. این محقق می‌گوید حداقل استفاده از هر جلد کتاب، امانت گرفتن آن یک بار در یک سال است. البته در مورد پاره‌ای از کتابها معیار یک بار در سال استفاده منطقی نخواهد بود. استالجاروف برای هر کتاب به طور متوسط در هر سال یک بار و نیم استفاده را می‌پذیرد. فراموش نکنیم که تنها راه افزایش میزان استفاده از هر کتاب محدود کردن تعداد کتابها در مقابل هر خواننده است. او می‌گوید در روستاهای اتحاد شوروی، تعداد امانت کتاب به هر خواننده به ۱۷ می‌رسد. اگر این تعداد امانت، برای هر خواننده برابر با ۱۷ باشد و تعداد امانت برای هر خواننده برابر با ۱۷ باشد

و تعداد امانت برای هر کتاب چهار بار گردد در آن صورت با در نظر گرفتن فرمول $f = \frac{c}{p}$ تعداد کتابها به ازاء هر خواننده برابر ۱۷ تقسیم بر ۴ می شود که مساوی با $\frac{4}{25}$ خواهد بود. یعنی هر خواننده در مناطق ویژه اتحاد شوروی، حق استفاده از پنج کتاب را داشته است. البته، وجود ۸ تا ۱۲ کتاب در برابر هر خواننده، میزان امیدوار کننده‌ای در کتابخانه‌های عمومی خواهد بود. ممکن است روش بالا نتواند در شناخت دقیق تعداد موجودی کتابهای کتابخانه‌های عمومی مؤثر افتد اما می‌تواند راهنمای خوبی جهت یک برنامه‌ریزی در سطح کشوری باشد. بوکلند^۱ معتقد است که نسخه‌های تکراری از کتابها، تقاضا، و امانت دادن کتاب ۳ عامل مهم در دسترس قرار گرفتن کتاب می‌باشد. از طرفی مدت امانت کتاب باید با میزان تقاضا در رابطه باشد. بدینسان که میزان تقاضای زیاد جهت کتابها، مدت امانت کتاب را کوتاه‌تر می‌سازد؛ موضوعی که سطح در دسترس قرار گرفتن کتاب را بالا می‌برد.

